

**NİZAMEDDİN AHMED SUHAYLİNİN
LAYLİ Ü MACNUN MESNEVİSİ**

Doç.Dr. Ömer OKUMUŞ*

Timurlu Sultan Husayn Baykara (872/1468-1506) döneminin önemli ebedi şahsiyetlerinden biri olan Suyahlî (ölm. 918/1513)¹, Farsça ve Türkçe şiirler yazan bir şairdir. Farsça Divânı² ile bugün elde bulunmayan Türkçe Divânı'nın yanısıra kaleme aldığı Laylî u Macnun Mesnevisi'nin bilinen tam yazma nüshası Bodleian Kütüphanesinde bir mecmuada bulunmaktadır³. Bu mecmua içerisinde, varak 1^b-98^a (kenarda)'da yer almış bulunan Laylî u Macnun hikayesinin adı, nüshanın başında kayıtlı değildir. Suhayli'ye ait bir Laylî u Macnun mesnevisi olduğu eserin incelenmesinden sonra anlaşılmaktadır. Eserin ismine vr.15^a ikinci beyitte işaret ediliyor⁴. Ayrıca, hikaye başlıklarında da eserin Laylî u Macnun mesnevisi olduğu anlaşılıyor. Müellifin mahlası, vr.3^a son beyitte "Suhayl", vr.95^a birinci beyitte "Suhayli" olarak zikredilmiştir⁵. Nüsha, ilk bakışta tam, noksansız ve düzenli gibi görünüyor. Fakat eser başından sonuna kadar okunduğu ve rekabe kayıtlarına bakıldığı zaman yap. 32^b, den sonra 6 varak (33^a-38^b)'ın, yap. 88^b 'den sonraki 6 varak (89^a-84^b) ile yer değiştirdikleri ve yap. 58^a'dan sonra 1 yaprağın düşmüş olduğu anlaşılıyor⁶.

Eserin yazılışı

* Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi.

1 Suhayli hakkında bkz. Ömer Okumuş, Nizameddin Ahmed Suhayli'nin hayatı ve edebi şahsiyeti, Milli Kültür, sayı 60, Mart 1988, s.17-21.

2 Divân-ı Suhayli, tashih ve tahlil Ömer Okumuş (Basılmamış Doktora Tezi), Tahran 1352 hş.

3 Bodleian, Catalogue of the Persian, Turkish, Hindustânî and Pashtu Manuscripts in the Boleian library, 1889, 1930, c.1, 639. Mecmuandır. 982.

4 Layli u Macnun, Nizameddin Ahmed Suhayli, İnceleme-Metin, Ömer Okumuş (Basılmamış Doçentlik Tezi), Erzurum 1982, Metin bölümü s.14/284

5 Aynı eser, s.2/42, 93/1956.

6 Aynı eser, s.32/665, 571/1202, 87/1827.

Layli u Macnûn mesnevisi, hezec bahrinin maf ülu mafa ilun fa ulun şekliyle yazılmıştır. Suhayli, bu eserini, h.889 (1484) yılının Ramazan ayının onuncu günü tamamladığını ve beyit adedinin 2065 olduğunu söyler.⁷ Ali Şir Nevâi'nin de Layli u Macnûn mesnevisinin aynı yılda kaleme almış olduğu anlaşılıyor. Zira Suhayli, hikâyeyi yazış sebebini anlatmış olduğu bölümde Câzi ile Nevâi'yi uzun uzun medhettikten sonra her ikisinin Hamsa yazmakla meşgul bulduklarını birinin Yusuf u Zulayhâyı diğerinin ise Layli u⁸ Macnun'u yazdığını zikreder⁹. Bundan, Nevai'nin kendisinden önce, Cami'nin ise daha sonra Layli u Macnûn'u kaleme aldığı anlaşılabilir. Fakat, Nevâi, Layli u Macnûn'unun başlangıcında Suhayli'yi överek aynı hikâyeyi onun da yazmış olduğunu "Tahrir etmiş bu destanı" ifadesiyle beyan ediyor¹⁰. O halde, Suhayli ve Nevâi ya birbirlerinden haberli olarak aynı zamanda birer Layli u Macnûn yazmış veya, en azından, birbirlerinin hikâyeyi yazmaya başladıklarından haberdar olmuş olmalıdır.

Suhayli, hikâyeyi ele alış sebeplerine devamla, kabiliyeti olduğu halde şiir söylemeden geri duramayacağını, her zaman kendisine örnek kabul ettiğini bildirdiği Nizâmî ile Amir Husrav'e işaret ederek, o iki faziletli zatın eserlerinden gönlümü ve gözümü doyurduktan sonra kendi eserini meydana getirdiğini belirtir. Amir Husrav'ın, Nizâmî'yi öven üç beytini nakleder. Bu iki üstadın sözün hakkını verdiklerini, buna rağmen talih yardım ederse, sözü, burcuna dikeceğini, yücelere çıkarabileceğini, öyle ki, Hz.İsa'nın bile kendisine âferin diyeceğini beyân ederek bu bahsi bitirir¹¹. Bu sözlerinden şâirimizin mesnevîde Nizâmî ve Amir Husrav'ı takip ettiği veya onlardan yararlandığı, anlaşılıyor. Buna rağmen, şâirimizin kendine çok güvendiği, orijinal bir eser meydana getirebileceği fikrini taşıdığı gözden kaçmamaktadır.

Hikâyenin Özeti

Beyit 1-448: Suhayli'nin Layli u Macnûn'unda, hikâye başlamadan önce, başlangıç manzumesiyle, münâcât, na t,

⁷ Aynı eser, s. 95-96/2006-2008.

⁸ Metin, s.15/300-304.

⁹ Levend Agah Sırrı, Ali Şir Nevâi , Hayatı ve eserleri, I-IV, Ankara 1965-1968.

¹⁰ Metin, s.15-16/305-332.

Hız.Peygamber'in mi racı, Sultan Husayn Baykara'ya övgüden sonra, hikâyeyi yazma, sebebi ve şâirin rüyada gördüğü bilgin ve tecrübeli bir ihtiyardan bu hikâyeyi dinlediğini, onun anlattıklarına hiç bir şey katmadan rivâyet ettiğini açıkladığı manzumeler yer alır.

Beyit 449-490: Hikâye, Âmiri kabilesi reisin çok varlıklı ve hatırı sayılır bir kimse olduğu, mirasını bırakacak vârisi bulunmadığından bir çocuk sahibi olmak için Allah'a yalvardığı anlatılarak başlar. Nihayet , reisin dileği Allah tarafından kabul edilir ve güzel bir erkek çocuğu dünyaya gelir. Büyük bir şölen verilir. Çocuğun adını Kays koyarlar. Geleneklere uyularak Kays, süt anneye verilir. 4-5 yaşına gelince süt anneden alınır. İyi yetiştirilmesi çareleri araştırılır. Zamanın en değerli bilginlerinden biri Kays'a hoca olarak bulunur. Hoca ders vermeye başlar. Kays öğretmeni çok çabuk kavramaktadır. Öyleki, üç dört yıl sonra, öğretmeni ona bütün öğretilcekleri öğretmiştir. 14 yaşına gelince o, zamanın en önde gelen bilginleri arasına girmiştir.

Beyit 491-536: Komsu kabile reisinin biricik kızı Leylâ, zakâ ve güzelliği ile dillere destan olmuştur. Okul çağına gelince ona iyi bir öğretmen aranır, o civarda Kays'ın hocasından başkası bulunmaz. Bir kaç yaşıtı ile birlikte Leylâ, Kays'ın okuduğu okula gönderilir. Kays'ın da içinde bulunduğu erkek çocuklar ile Leylâ ve arkadaşları aynı hocada ve aynı sınıfta okumaktadırlar. Kays ve Leylâ , her ikisi, yaşıtıları arasında, hem güzellikleri, hem zekâ ve kavrayışları sebebiyle parmakla gösterilir. Her ikisi birbirinin farkına varmışlardır.

Beyit 537-624: Ders arasında birbirlerine gizlice bakarlar. Bu hal başkalarının dikkatinden de kaçmaz. Bu arada Leylâ da büyümüştür. O da Kays gibi iyi yetişmiştir. Devrin söz ustaları, Leylâ'nın kabilesi karşısında, hayrette kalırlar. Artık Leylâ, Kays'ın gönül mülkünü feth etmiştir. Kays odasına kapanır daima sevgilisini düşünür. Okul dışında, Leylâ'yı görmek için onun kabilesinin bulunduğu yere sık sık gider. Fakat onu göremez. Kays ve Leylâ birbirlerini sevmektedirler.

Beyit 625-674: Leylâ, aşkta daha ileridir. Her ikisi de aşklarını gizlemeye çalışırlar. Hatta yakınlarına bile duyurmamaya gayret ederler. Buna rağmen haber her tarafa yayılır. Okuldakiler ve Leylâ'nın annesi olayı bilmektedirler.

Beyit 674-732: Bunun üzerine, annesi Leylâ'yı yanına çağırır ve bir annenin kızına yapabileceği en güzel nasihatları, başarılı bir anlatımla yapar. Artık, öğrenilmesi gerekli olan şeyleri öğrendiğini, bundan sonra okula gitmemesini, bir an bile

gözünden uzak olmamasını söyler. Sonra durumu kızın babasına da anlatır. Baba, olayı bildiğini, ancak kendisine söylemeye fırsat bulamadığını ifade eder. Leyâ'nın bundan böyle dışarıya adım atmamasını da tenbihler.

Beyit 733-848: Kays okula devam eder, fakat Leylâ'yı bir daha göremez. Yine de ümidini kesmez, aramaya devam eder. Neticede, onun başına gelenleri öğrenir. Üzüntü içinde evine döner, bir müddet kimseyi yanına kabul etmez. Ayrılık ateşinden ağlar, göz yaşı döker, cübbesini ve sarığını fırlatır, elbisesini yırtar. Bütün bunlara rağmen keder ve üzüntüsünü unutamaz. Babasının evinden kaçıp feryad ederek dağ yoluna koyulur. İztırabını anlatan beyitler okuyarak çölde dolaşır.

Kays'ın evden kaçtığı öğrenilince, bir gurup onu aramaya koyulur ve hareketlerini bir süre takip ederler. Onun perişan halini görünce ağlayarak eve dönerler. Kays'ın babası olan Âmirî Reisi söylentileri işitince oğlunun halini sorar, Kays'ın, iyi bir kabileden olan peri gibi güzel, ay yüzlü bir kıza âşık olduğunu, dilinde ondan başka bir şey olmadığını, kendisinin çok değiştiğini ve bu yüzden adının "Mecnûn" diye yayıldığını söylerler. Şimdi dağ taş dolaşıp derdini anlattığını, akrabalarını bile tanımadığını, sadece yârını anmakla meşgul olduğunu anlatırlar ve oğlunu aramak için vakit kaybetmemesinin iyi olacağını ilâve ederler. Baba, işittiğini hanımına anlatır. Mecnûn'un annesi, kocasına yalvarıp yakararak hemen gidip oğlunu bulup getirmesini, oğlunun baba hakkını gözeteceğini umduğunu, eğer oğlu gelmezse kendisinin üzüntü içinde olduğunu, yemeden içmeden kesildiğini, uyku yüzü görmediğini, daha fazla bu derde dayanamayacağını anlatmasını, şayet eve dönerse, oğluna istediği kıızı alıp hemen düğün hazırlığına başlayabileceğini söylemesini ister. Baba, oğlunu aramak üzere yola koyulur. Uzun aramalardan sonra, bir mağaradan iniltilerini işitir. Beraberindekileri bırakıp mağaraya girer. Oğlunu perişan halde görür. Kendi düşüncelerini dile getirir. annesinin mesajını ona iletir. O da özür dileyerek gönül alıcı sözlerle elinde olmayan sebeplerle bu hale düştüğünü söyler. Babasının sözünü kabul ederek beraberce eve dönerler.

Beyit 849-891: Anne, şefkat ve muhabbetle, biricik oğlunu bağına basar. Ne yüzden çöllere düşüp bunca zahmetlere girdiğini sorar. Üzüntü ve acılarını teskin etmek için önceden ettiği vaadleri tekrarlar. Mecnûn eski haline dönmüştür. Cübbeyi giyer, sarığı başına sarar, yemek yer, at sürer.

Beyit 892-947: Bunun üzerine anne kocasına ve bütün kabile ileri gelenlerine danışır. Yapılacak iş kararlaştırılır. Mecnûn'un akrabalarından bir gurup Leylâ'yı istemek üzere

yola koyulurlar. Leylâ'nın kabilesinin olduğu yere giderler. Kabile reisi misafirleri iyi karşılar, Sofralar hazırlanır, yemekler yenir. Sıra söze gelince konu üzerinde konuşulur. Leylâ'nın ailesi, konuyu görüşüp neticeyi bildireceklerini beyan eder. Mecnûn'un akrabaları geri dönerler. Leylâ'nın mensup olduğu kabilenin reisi, danışmak gayesiyle kabile ileri gelenlerini davet eder, konu üzerine görüşlerini sorar. Onlar, damat olacak kimsenin deli olduğunu kendileri için bir yüz karası olacağını söylerler. Kararlarını bildirmek üzere Âmiri kabilesine elçi gönderirler. Haber bütün kabile fertlerini üzüntüye boğar.

Beyit 948-1035: Mecnûn, durumu öğrenmiştir. Cübbe ve sarığını atar, elbisesini yırtar. Çıplak olarak çöle gider. Kabile ileri gelenleri bir çare bulması için, iyi kalpli bir kahraman olan Nevfel'e giderler. Nevfel ava gitmek üzere olduğunu, dönüşte dertleri ile ilgileceğini, elinden geleni yapacağını söyler. Nevfel bir müddet avlandıktan sonra vahşi ve yırtıcı hayvanlar arasında insana benzer birinin, hayvanları avcılarının elinden kurtarmaya çalıştığını görür. Önce bu hale güler. Sonra derin derin düşünür, haline ağlar. Gördüğü kimseyi yanına oturtur, kim olduğunu, bu hale neden düştüğünü, yırtıcı hayvanları neden kurtarmaya çalıştığını sorar. Mecnûn, Nevfel'in yaptığının zulüm olduğunu, bu kötü işten vazgeçmesini söyler. Nevfel, hayvanları salıverir. Bu kişinin de Mecnûn olduğunu öğrenir. Ona, Leylâ'yı zorla da olsa alacağını vaad eder, ve onu kendisiyle beraber evine götürür.

Beyit 1036-1122: Nevfel, Leylâ'nın babası olan kabile reisine mektup yazar, kızını Mecnûn'a arzusu ile vermesse, zora baş vuracağını hatırlatır. Kabile reisi bu isteği reddeder. Bunun üzerine, Nevfel ordusunu toplar, hücumu geçer, her iki taraf çetin bir savaşa tutuşurlar. Mecnûn, sebep olduğu bu savaştan dolayı çok üzgündür. Bu arada kendisine bir ok isabet ederek yaralanır ve bayılır. Nevfel'e durum bildirilir, o kuvvetini geri çeker, savaştan vaz geçer.

Beyit 1123-1173: Nevfel, yaralı olan Mecnûn'u evine götürür. Mecnûn'u ummadığı bir sürpriz beklemektedir. Nevfel, onun sadakatını dener. Leylâ yerine kızı Hür'u vereceğini kendisine bildirir. Mecnûn susar, onun susması, yapılan teklifi kabul ettiği şeklinde yorumlanır.

Beyit 1174-1251: Mecnûn, bir kâğıda bir kaç beyit yazarak durumunu anlatır, teklifi kabul edemeyeceğini açıklar. Tekrar Nevfel'in evinden dağlara düşer. Eskisinden daha deli divâne olmuştur. Yırtıcı hayvanlarla arkadaş olur, onlarla konuşur. Hayvanlar onun emri ile hareket ederler.

Beyit 1252-1299: Mecnûn'un yaralanmasından dolayı,

Leylâ'nın da gönlü yaralıdır. Bir elçi göndererek onun hâlini öğrenmek ister. Mecnûn'un Nevfel'e damad olduğu haberi kendisini üzse de, sevgi ve bağlılığından birşey kaybetmez. Nitekim ona mektup yazarak haberci ile gönderir. Haberci, Nevfel'in evinden kaçarak Leylâ'nın aşkı ile dağlarda, vahşi hayvanlar arasında dolaşan Mecnûn'u bulur ve Leylâ'nın mektubunu verir. Mecnûn mektubu alır almaz, bayılır yere yığılır. Bir müddet sonra kendine gelir, mektubu açar.

Beyit 1300-1378: Leylâ, mektubunda, uzun uzadıya Mecnân'la dertleşir. Başından geçen üzücü olayları anlatır. Ahde vefâ hususundaki kararlılığını sevgilisine hatırlatır. Mecnûn Leylâ'nın mektubuna cevap yazar, yârına ulaştırması için haberciye yalvarır.

Beyit 1379-1455: Mecnûn, mektubunda, kendisi için çıkarılan dedikoduların asılsız olduğunu, değil Nevfel'e damad olmak, dünyadan bile geçtiğini ve sadakatini bildirir. Münasip bir zamanda ve uygun göreceği bir yere Leylâ'nın kendisini çağırması halinde canla başla görmeye geleceğini, eğer bunu uygun görmezse, güvendiği bir arkadaşı ile kendisinin gelmesini ister. Leylâ mektubu alınca sevinir. Üzerinde düşünür ve gitmeye karar verir. Büyük bir titizlikle durumu gizli tutar.

Beyit 1456-1503: Nevfel harpten vazgeçince Leylâ'nın kabilesi ileri gelenleri toplanır, şu karara varırlar: Eğer Nevfel gerçekten savaşmaktan vazgeçmişse mesele yok. Ama eğer yeniden saldırırsa, harbin sebebi olan kişi (yani Laylâ) öldürülsün. Nevfel'in gerçekten geri döndüğü görülür. Bunun üzerine daha önce Leylâ'yı isteyen ibn-i Selâm'a haber gönderilir. Leylâ'yı kendisine verecekleri bildirilir. İbn-i Selâm sevinç içinde düğün hazırlığına başlar. Leylâ da, belli etmemek için sevinir görünür. Fakat bir yandan yolculuk planlarının hazırlar.

Beyit 1504-1616: Leylâ bir gece, güvendiği sadık bir dostu ile Mecnûn'a gitmek üzere yola çıkar. Dağa varınca, kılavuzuna Mecnûn'un nerede olduğunu göstermemesini, kendisinin bulabileceğini söyler. Mecnûn da Leylâ'nın geleceğini önceden sezmiştir. Baygın olarak yere düşer. Leylâ onu baygın halde bulur. Deveden iner, o da kendinden geçer. Bir müddet sonra ikisi de ayrılır. Sevinç gözyaşlarıyla birbirlerinin hal ve hatırını sorarlar. Her biri başından geçenleri anlatır. Bir gece birlikte kalırlar. Sabah olunca ayrılma zamanı gelmiştir. Leylâ bir daha dönmek üzere gideceğini (öleceğini ima eder), Mecnûn'a da çok beklemeden kendisini takip etmesini söyler. Göz yaşları içinde vedalaşırlar. Leylâ kabilesine döner.

Beyit 1617-1686 : Evine gelince ateşler içinde yatağa düşer. Çaresiz bir derde düşmüştür. Annesi ve bütün akrabası

seferber olur, hekim getirilir. Her çareye baş vurulur, Leylâ iyileşmez. Anne, kızına şifa bulmak için başka yerlere gider. Fakat gelene kadar Leylâ ölür.

Beyit 1687-1745 : Mecnûn Leylâ'nın hastalığını öğrenir. Üzüntüsünden ağlayıp sızlar, kendinden geçmiş olarak yerlere düşer.

Beyit 1746-1799: Leylâ'nın annesi kabileye geri döner, kızının öldüğünü öğrenir. Düşer, bayılır. Kendine geldiği zaman bir annenin çocuğuna karşı duyacağı bütün hisleri ifade eden hazin bir hasbîhalde bulunur. Kabilenin tümü üzüntü içindedir. Bir yandan cenaze hazırlıkları yapılır. Kabile reisi üzüntü ile cenazeyi mezara doğru götürür.

Beyit 1800-1888: Öte yandan, Leylâ'nın hastalığını duyarak üzüntüsünden yerlere düşen Mecnûn, bir deri bir kemik kalmıştır. Ölümle pençeleşmektedir. Bu halde iken etrafında vahşi hayvanlardan başka kimse yoktur. "Huma" diye adlandırılan efsanevî talih kuşu imdadına yetişir. Onu kemik sanarak yerden kapar, Leylâ'nın toprağa verileceği yere doğru hareket eder. Bu arada Leylâ toprağa verilmek üzereyken, anne son defa kızının yüzünü görmek için yüzünü açar, Leylâ, hâlâ ayın ondördü gibi güzeldir. Mezarın ağzı henüz açıktır, belki de bir başkasını beklemektedir. Humâ kuşu Leylâ'nın açık bulunan mezarının yanına Mecnûn'u düşürür. Mecnûn gözünü açar, kendini başka bir diyarda Leylâ'nın yanında bulur. Gökte aradığını yerde bulmuştur. Leylâ'nın naşını kucaklar, o anda orada can verir. Leylâ'nın akrabaları hayrette kalırlar. İkisini de oldukları gibi örterler ve mezarı kapatırlar. Mahcup ve üzüntülü olarak kabilelerine dönerler.

Beyit 1889-1960: Gelin olacak kız evden gitmiş damat olacak İbn-i Selâm ortada kalmıştır. Akşam olur, bütün kabile üzüntü içindedir. Kabileden 10 ihtiyar o gece sabaha karşı iyi bir rüya görürler: Hızır Leylâ ve Mecnûn'un mezarı başına gelir işaret eder, mezar açılır, ölümler dirilir, huriler Leylâ'yı gulman Mecnûn'u alarak bir saraya götürürler. Hızır onların nikâhını kıyar. Dünyada iken saf bir aşk hayatı yaşayanların, ahiretteki durumlarının ebedî vuslat olacağını söyler. Rünyayı kabile reisine de anlatırlar. O sevinçle olayı İbn-i Selâm'a anlatır. İbn-i Selâm da aynı rünyayı gördüğünü söyler. Dügün için yaptığı hazırlıkları, bu defa genç ölümlerin hayrına yapılan bir merasime harcar. Herkesi bu yemeğe davet eder, Leylâ ile Mecnûn'un mezânı bir ziyâret yeri olur.

Beyit 1961-2028: "Hâtîme" başlıklı manzumesi ile şâîr, mesneviyi bitirme tarihini, kaç beyitten ibaret olduğunu, devlet hizmetinde meşguliyetinin çokluğundan bahisle, yazmaya fir-

sat bulsa daha fazla ve daha iyi şeyler yazabileceğini, eğer bir kusuru olmuşsa bağışlanmasını beyan ederek mesneviyi bitirir.

5. Nizâmî'nin Layli u Macnûn'u ile Mukayesesi*

Nizâmî'nin eserinden üç asır sonra kaleme alınan Suhayli'nin Layli u Macnûn'u, Nizâmî'ninki ile aynı vezindedir. Ancak iki mesnevi şekil ve muhteva bakımından da birbirlerinden farklıdır. Nizâmî'nin eseri 4000 beyit civarındadır. Buna karşılık Suhayli'ninki 2065 beyittir. Nizâmî'nin eserinde "Dar sabab-ı nazm-ı kitâb" ile "Âğâz-ı destân" manzumeleri arasında tâli unsurlara genişçe yer verilmiştir. Suhayli ise, eserin yazılış sebebini anlattıktan sonra, asıl konuya girer. Nizâmî'nin eserinde, hikâye başladıktan sonra "hikâyet" başlıklı, doğrudan doğruya konu ile ilgili olmayan manzumeler göze çarpar. Suhayli'ninkinde bunlar yoktur.

Her iki mesnevîde de, hikâye kahramanlarından ikincisi Layli ise, başka bir kabileye mensuptur. Nizâmî'de Layli, kabileden herhangi birinin kızıdır. Suhayli'de ise, Layli, kabile reisinin kızıdır. Hikâye kahramanlarının ismi aynı olmakla birlikte, Suhayli, Nizâmî'den farklı olarak, âdeta iki Türk asilzâdesinin hayat serüvenlerini sergilemektedir. Bu yönden, Nizâmî'den, belli bir ölçüde farklıdır.

Her iki hikâyede de okul motifi vardır. Fakat, Suhayli'de bu motif biraz değiştirilmiştir. Kays'ın yetiştirilmesi için iyi bir hoca tutulur. Leylâ, kabilesinde okul olmadığı için Kays'ın öğrenim görmesi maksadıyla kurulan okula gönderilir. Layli ile Kays bu okulda tanışır. Kays ile Layli, iyi yetişmiş, zamanın ilimlerini öğrenmiş kimselerdir. Kays bilgindir, gerektiğinde şîr söyler. Nizâmî'nin Kays'ı şâirdir, gazeller terennüm eder.

Mecnûn'un, Leylâ'nın çadırına girme motifi Suhayli'de yoktur. Mecnûn, Leylâ'nın hayaliyle yaşar, peşine düşmez. Mecnûn'un Hacca götürülüşü konusu, Suhayli'de hiç yer almaz. Nizâmî'de Leylâ ile Mecnûn arasında da olsa birbirlerini görürler. Bu sahneler Suhayli'ninkinde mevcut değildir.

Nevfel motifi her iki eserde de bulunmaktadır. Nevfelin, iki defa Leylâ'nın kabilesi ile savaşması yerine, Suhayli'de Nevfel bir kere savaşır, Mecnûn onu vaz geçirir. Fakat Nevfel'in kızı ile Mecnûn'un evlendirilmek istenmesi ve bu suretle aşk sadakatının denenmesi motifi Nizâmî'de bulunmaz.

* Mukayesede kullanılan neşir: Nizâmî Gencevi, Layli u Macnûn, nşr. Ajdar Alioğlu Ali Aşgarzâde, F. Baybayof, Moskova 1965.

Mecnûn'un boğazına ip takılıp bir kocakarı tarafından gezdirilmesine Suhayli yer vermez. Suhayli'nin Mecnûn'u, böyle bayağı hareketlere girmeyecek kadar asaletlidir. Suhayli'nin eserinde, Nevfel'in kızı Hûr'u Mecnûn'a vermek istemesi motifi vardır. Nizâmî'nin eserinde bu yoktur.

Nizâmî'de, şeklen de olsa, Leylâ İbn-i Selâm'la evlenir. Suhayli'de ise, İbn-i Selâm'a verilmesi kararlaştırılan Leylâ, düğün hazırlığı sürerken evden kaçır, böylece evlenme gerçekleşmez. Suhayli'deki bu motif modern hikâyeye tekniğine daha uygundur. Suhayli'nin Leylâ'sı daha hür, daha cesaretlidir. Yine burada Türk töresindeki, genç kız tipi kendini gösterir. Nizâmî'de daima Mecnûn'un, Leylâ'nın yanına tek başına gelmesine karşılık, Suhayli'de, Leylâ'nın, düğün hazırlıkları sürerken, sadık bir dostu ile evden ayrılıp Mecnûn'un bulunduğu yere gitmesi motifi çok şaşırtıcıdır.

Bu noktada o, Nizâmî'den tamamen farklıdır. Suhayli'de Leylâ ile Mecnûn yalnız bir kere buluşurlar. Ebedî âlemde vuslata ermek dileğiyle birbirlerinden ayrılırlar. Nizâmî'de bu görüşme birkaç kere vuku bulur.

Vahşî hayvanlar motifi her iki eserde de mevcuttur. Avcıların elinden hayvanları kurtarma olayı her iki hikâyede de vardır.

Nizâmî'de bulunan Mecnûn'un dayısı selim-i Amiri, Zeyd, Zeyneb ve bir ihtiyar gibi ara şahsiyetler Suhayli'de mevcut değildir. Suhayli'de, mektupları getirip götüreren, Leylâ'ya yol arkadaşı olan ismi bilinmeyen bir dost vardır.

Suhayli'de anne ve baba motifi biraz farklıdır. Anne daima birinci plândadır. Baba, sadece, hanımının verdiği haberlerle ilgilenir. Anne çocuklarının dertleri ile çok yakından ilgilenir. Onların hareketlerini anlayışla karşılar. Leylâ, hastalanınca doktor getirir. Doktor hastasını iyileştiremeyince, çare bulmak ümidiyle başka diyarlara gider. Bu motif Nizâmî'de yoktur. Ancak, Leylâ'nın vasiyeti mevzuu da Suhayli'de yer almaz.

Mâcerânın cereyan ettiği yer, her iki eserde Necd çölü, dağı ve vâdisidir.

Suhayli, hikâyeye başlarken, anlatacağı mâcerâyı, rüyasında gördüğü bir ihtiyardan işittiğini, ve duyduğunu aynen nakledeceğini söyler. Bu motif, Nizâmî'de yoktur.

Mecnûn'un ölümü her iki eserde tamamen birbirinden farklıdır. Nizâmî'de Mecnûn, Leylâ'dan epeyce bir zaman sonra, onun mezarı başında ölür. Uzun zaman kimsenin haberi olmaz. Halbuki, Suhayli'de Mecnûn, Leylâ'nın, toprağa verileceği bir anda, henüz mezarı açıkken, onun naşını kucaklayarak can verir ve ikisi aynı anda ve birlikte defnolunur.

Nizami'de, Zeyd, ölümlerinden sonra Leylâ ve Mecnûn'un cennette olduklarını, rüyasında görür. Suhayli'de bu motif oldukça değişiktir. Leylâ ve Mecnûn vefat edip, aynı mezara gömülmelerinden sonra Leylâ'nın kabilesinden güngörmüş on ihtiyar adam, Hızır'ı rüyalarında gördüklerini ve onun Leylâ ile Mecnûn'un nikâhını kıydığını ve ikisinin cennette bulduklarını haber verirler. Böylece, hikâye meşru bir zemine oturtulmuş oluyor.

6. Amir Husrav'ın Macnûn u Layli'si ile Mukayesesi*

Suhayli, Layli u Macnûn hikâyesini kaleme alırken Nizâmî'nin eserinden daha çok, Amîr Husrav'ın Macnûn u Layli'sini nodel seçmiş olmalıdır. Her ikisinin eseri, şekil ve muhteva yönünden incelendiğinde, bunun böyle olduğu anlaşılıyor. Her iki hikâye, hezec bahrinin maf ulu mafa ilu fa ulun şekliyle yazılmıştır. Amir Husrav'ın eserinde, Nizâmî'ninkindeki kadar olmasa bile, tâli unsurlar mevcuttur. Suhayli'nin eserinde, bu unsurlar yok denecek kadar azdır. Her iki eserin hikâye başlıkları, uzunlukları cihetiyle birbirine benziyor. Amîr Husrav'ın eseri, 2660 beyittir. Suhayli'ninki ise 2065 beyitten ibârettir. Fakat, Amir Husrav'ındaki tâli manzumeler hesaba katılmazsa, her ikisi arasındaki beyit farkı oldukça az olur. Amir Husrav, asıl hikâyeye 530. beyitte başlar. Suhayli 333. beyitte konuya girer. Her iki eserde de "Hâtima" bölümünde, eserin yazılış tarihi ile ihtiva ettikleri beyit adedi zikredilir. Her iki eserde hikâyelerin takib ettiği seyir, hemen hemen aynıdır. Ancak, Suhayli'nin eserinin başlama ve bitiş bölümleri tamamen farklıdır. Suhayli'nin eseri, hikâyeyi rüyasında gördüğü bir ihtiyardan dinleyip öğrendiğini beyan ettiği satırlarla başlar; Leylâ'nın kabilesinden on ihtiyarın, Hızır'ın gelip Leylâ ile Mecnûn'un nikâhını kıydığını, rüyalarında gördüklerini anlatmaları ile sona erer.

Suhayli'nin eserinde, Kays'ın babasının, evlât ihsan etmesi için Allâh'a yalvarması motifi vardır; Amir Husrav'ında bu yoktur.

Aşk yüzünden Kays'ın deli olacağını, bir müneccimin önceden haber vermesi motifi, Amir Husrav'ın eserinde mevcuttur. Bu husus, Suhayli'ninde yoktur.

Her iki mesnevîde, Kays ve Leylâ'nın okula gönderilmeleri konusu işlenir. Ancak, bu husus, Suhayli'de biraz değişik tir.

* Mukayesede kullanılan neşir: Husrav-ı Dihlavi, Macnun u Layli, nşr. Tahir Ahmedoğlu Muharremof, Moskova 1964.

Kabilelerinde iyi bir hoca bulunamadığı için Leylâ, Kays'ın yetiştirilmesine tahsis edilen okula gönderilir. Kays ile Leylâ'nın okulda birbirlerini sevmeleri motifi her iki eserde görülür. Ancak, Suhaylî'nin eserinde Kays, henüz 14 yaşında iken, zamanının ünlü bir bilgini olduğu anlatılır.

Kays ile Leylâ'nın birbirlerini sevdikleri etrafa yayılınca, Leylâ'nın okuldan alınıp eve kapatılması, bu olaydan üzülen Kays'ın dağlara düşmesi ve nasihat ederek onu, babasının geri getirmesi gibi hususlar her iki mesnevide işlenmiştir.

Kays'ın babasının Leylâ'yı oğluna istemesi, Kays'ın deliği ileri sürülerek kızın verilmemesi motifi her iki eserde hemen hemen aynıdır. Mecnûn'un babası ile Kâbe'ye gitmesi mevzuu ise, ikisinde de yer almaz.

Emir olan Nevfel'e bir çare bulması için başvurulması her iki eserde mevcuttur. Ancak, Suhaylî'nin eserinde çok değiştirilerek anlatılır. Nevfel ile Mecnûn bir raslantı sonucu avda karşılaşır. Mecnûn, Nevfel'i avdan vaz geçirir. Nevfel de onu ikna ederek geri getirir. Nevfel'in, Leylâ'nın kabilesine mektup yazarak kızlarını Mecnûn'a vermelerini teklif etmesi, eğer vermezlerse savaşmak zorunda kalacağını bildirmesi motifi her iki mesnevide bulunmaktadır. Fakat, savaştan sonra, Mecnûn'un kargalara gözünü oydurmak istemesi Suhaylî'ninkinde yoktur. Savaşta Mecnûn yaralanır, Nevfel onu evine getirir. Artık Mecnûn'un anne ve babası sahnede gözükmez. Halbuki, Amir Husrav'ın eserinde, Mecnûn'un anası, Nevfel'in kızı Hatice'yi oğluna almayı ister, kocası da bunu uygun görür. Buna karşılık, Suhaylî'nin eserinde, Mecnûn'a kızı Hur'u vermek istediğini bizzat bildirir. Mecnûn bu teklife karşı susar, kabul ettiği zannedilerek düğün hazırlıklarına başlanır. Mecnûn, bir iki beyit yazarak Nevfel'e bırakır ve dağlara gider. Amir Husrav'ın eserinde, muhteşem bir düğün yapıldığı, Mecnûn'un zıfaf gecesi kaçtığı anlatılır.

Leylâ'nın İbn-i Selâm'a verilmesi, düğün hazırlığı sürerken evden kaçarak Mecnûn'a gitmesi motifi Suhaylî'nin eserinde vardır, Amir Husrav'ıninkinde yoktur. Leylâ ile Mecnûn'un mektuplaşmaları her iki eserde vardır.

Mecnûn'un evlendiğini işiten Leylâ'nın mektup yazarak Mecnûn'a sitemde bulunması ve onun cevab vermesi konuları her iki mesnevide işlenmiştir.

Amir Husrav'ın eserinde, Mecnûn'un ağlayarak Leylâ'nın diyarına gitmesi ve orada gördüğü uyuz bir köpeği okşayıp sevmesi anlatılır. Suhaylî'ninkinde bu konu yer almaz.

Leylâ'nın Mecnûn'u aramaya çıkması, her iki mesnevide vardır. Fakat, her ikisinde oldukça değişik bir şekilde anlatılır.

miştir. Leylâ'nın, Mecnûn'u vahşi hayvanlar arasında bulması da her iki eserde aynıdır. .

Suhayli'nin eserinde, Leylâ, Mecnûn'la buluşup eve döndükten hemen sonra hastalanır. Amir Husrav'inkinde ise, Leylâ'nın bir müddet daha gezip dolaştığı, Mecnûn'un öldüğüne dair yanlış bir haber üzerine, üzüntüsünden üstünü başını yırttığı anlatılır.

Amir Husrav'ın mesnevisinde, ölümünün yaklaştığını sezen Leylâ, Mecnûn'un kendi cenâzesinde bulunmasını, annesine vasiyet eder. Leylâ'nın hastalığı, ölümü ve defnedilememesine kadar olan hadiseler Suhayli'nin mesnevisinde, çok daha değişik anlatılır. Leylâ'nın nâşi, defnedilmek üzere mezara konduğu ve mezarın henüz açık bulunduğu bir sırada, başka bir yerde ölüm komasında bulunan Mecnûn, Humâ kuşu tarafından Leylâ'nın mezarının bulunduğu yere getirilip, bırakılır. Mecnûn gözünü açar, açık olan mezara girer, Leylâ'nın nâşını kucaklayarak orada can verir.

Amir Husrav'ın mesnevisi Leylâ ve Mecnûn'un ölümleri ile sona erer. Suhayli'ninkinde ise, Leylâ'nın kabilesinden bir kaç ihtiyarın rüyalarında Hızır'ı görmeleri ile devam eder. Görülen rüyaya göre Hızır, Leylâ ile Mecnûn'u diriltir, nikahlarını kıyar. Dünyada iken aşkta sadakat gösterenlerin, yerlerinin cennet olduğunu söyler.

Verilen kısa mukayeseden de anlaşılıyor ki, Suhayli, genelde Amir Husrav'ı izlemekle beraber, hikâyeye değişik motifler getirmiş, ilâveler yapmıştır. Suhayli, hikâyesinde bir rüyayı anlatarak başlar, başka bir rüya ile bitirir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz:

Suhayli, Layli u Macnûn mesnevisi türünde daha çok Amir Husrav'ın tesirinde kalmıştır. Bütün Layli u Macnûn mesnevilerinde olduğu gibi, Suhayli'nin eserinde de, Nizâmî'nin tesiri görülür, kullanılan kelimeler, terkipler ve bazı beyitlerde, onunkine benzer taraflar müşahede edilir. Birtakım benzerlikleri sebebiyle, bu iki üstadın eserlerinden geniş çapta yararlandığı söylenebilir. Ancak, eserin orijinalinden, özetinden ve yukarıdaki satırlardan da anlaşılacağı üzere, Suhayli, hikâyeye, değişik motifler getirmiş, bazı ilâveler yapmıştır. Mesnevisinde, canlandırdığı tipleri, içinde yaşadığı Türk cemiyetinin asil ailelerinden seçmiş olduğu anlaşılıyor. Leylâ'nın, kalkıp Mecnûn'un yanına gitmesi, istenip de verilmeyen kızların, kendilerini isteyene kaçmaları motifine benzemektedir. Anlatımda, tâli unsurlara yer vermediğinden ve sayılan bazı özelliklerinden dolayı, Suhayli'nin eseri kolay okunur bir roman gibidir. Onun

eserinde, Nizâmî'ninkinde olduğu nisbette olmasa bile, tasavvufî unsurlara da yer verilmiş, eser, gerçek aşkın, insanları neticede ebedi saadete götüreceği ana fikri ile noktalanmıştır. Gerek muhteva, gerekse anlatım ve hikâye tekniği bakımından Suhaylî'nin eseri, benzerleri arasında, başarılı bir örnek sayılmalıdır¹².

¹² Bu mukayeseden önce, Laylî ve Macnûn hikâyesinin menşei ve muhtelif edebiyatlardaki durumu üzerinde durulmadı. Bu konuda, daha önce değerli bilginlerimiz tarafından yazılan kitap ve makaleler kâfi görüldü. Bu husus ve hakkında bibliyografya için bk. Ahmed Ateş, Leylâ ile Mecnûn, İA, VII, 49-55; Agâh Sırrı Levend, Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnûn Hikâyesi, Ankara, 1959.